

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za sociologiju

Diplomski rad:

**Opadanje ili propadanje:
globalna tranzicija u održivo društvo**

student: Damjan Rajačić (sociologija)

mentor: prof. dr. sc. Ivan Cifrić

komentor: prof. dr.sc. Rade Kalanj

Zagreb, veljača 2016.

Zahvaljujem Veroniki Bauer, na svemu i od srca.

Opadanje ili propadanje: globalna tranzicija u održivo društvo

Sažetak

Održivo je društvo ono koje ostvaruje racionalan metabolički odnos izmjene tvari i energije s prirodom. Kapitalizam, zbog sistemske težnje za beskonačnom akumulacijom kapitala (te time i protokom, tj. potrošnjom energije i materije), nema i ne može postići racionalan metabolički odnos s prirodom. On stvara i produbljuje metabolički jaz na globalnoj razini. Kako bi ljudska vrsta izbjegla kolaps, tj. propadanje planetarnog ekosustava i društva, potrebna je pravovremeno pokrenuta i potpuno ostvarena globalna sistemska tranzicija iz kapitalizma u društveni sustav koji bi bio održiv. Temelj akumulacije kapitala i nastavljanja kapitalizma eksploatacija je rada i prirode. Rezultat sukoba rada, tj. globalnog proletarijata, i kapitala bit će ili opadanje ili propadanje globalnog društvenog sustava. Kontrolirano opadanje protoka energije i materije kroz društveni sustav može biti ostvareno isključivo demokratizacijom energije i sredstava za proizvodnju, odnosno nadilaženjem kapitalizma sistemskom tranzicijom u egalitarno i održivo društvo. U ovom radu analiziram i nekoliko konkretnih, ostvarivih i komplementarnih opcija koje bi omogućile takvu globalnu tranziciju, odnosno demokratski kontrolirano opadanje. Te su opcije ekosocijalističko demokratsko planiranje, dvostruka transformacija iz kapitalizma u zeleni socijalizam te tranzicijski zahtjev za 120 milijuna globalnih javnih klimatskih radnih mjesta.

Ključne riječi: akumulacija kapitala, planetarni metabolički jaz, propadanje, opadanje, demokratsko planiranje, zeleni socijalizam, klimatska radna mjesta

Decline or Collapse: Global Transition to a Sustainable Society

Abstract

A sustainable society is a society that maintains a rational metabolic relation of interchange of matter and energy with nature. Because of its systemic drive to continually accumulate capital (which also means a constant increase in the throughput and consumption of energy and matter), capitalism does not have and cannot achieve a rational metabolic relation with nature. It creates and deepens the metabolic rift on a planetary level. If we are to avoid a collapse of the planetary ecosystem, a timely and complete global systemic transition from capitalism to a sustainable social system is needed. The accumulation of capital and the continuation of capitalism is based on the exploitation of labor and nature. The conflict between labor (i.e., the global proletariat) and capital will lead to either a decline or a collapse of the global social system. A controlled and equitable decrease in the flow of energy and matter through the social system can only be achieved by democratizing energy and the means of production, by transcending capitalism through a systemic transition to an egalitarian and sustainable society. This paper examines several viable and complementary options that would enable such a global transition, i.e., a democratically controlled decline. These options are ecosocialist democratic planning, the double transformation from capitalism to green socialism, and the transitional demand for 120 million global public climate jobs.

Keywords: accumulation of capital, planetary metabolic rift, collapse, decline, democratic planning, green socialism, climate jobs

Sadržaj

1.	Uvod	2
2.	Ekološka kriza kao prijelom epohe	4
3.	Akumulacija kapitala i planetarni metabolički jaz kapitalizma	9
3.1.	Eksploatacija rada i akumulacija kapitala	9
3.2.	Planetarni metabolički jaz kapitalizma	12
3.3.	Održivost, ekološka kriza i granice rasta	13
3.4.	Fosilna osnova dosadašnje stabilnosti kapitalizma	14
4.	Opadanje ili propadanje, obznanjivanje i poricanje	16
4.1.	Kapitalizma izvan granica	16
4.2.	Opadanje i propadanje kao konceptualno oruđe za analizu sistemske tranzicije	18
4.3.	Granice rasta i socijalna organizacija poricanja i obznanjivanja	19
5.	Ekosocijalizam i klasna borba za održivo društvo	22
5.1.	Ekodemokratska i ekosocijalistička faza borbe za održivo društvo	22
5.2.	Demokratsko planiranje u ekosocijalizmu	24
5.3.	Dvostruka transformacija i zeleni socijalizam	26
5.4.	Globalna klimatska radna mjesta: reformistički zahtjev u kontekstu dvostruke transformacije	30
5.5.	Radikalnost reformističkog zahtjeva u ekonomski i ekološki stiješnjenom kapitalizmu	33
6.	Zaključak	35
7.	Literatura	37

1. Uvod

Cilj je ovog rada predstaviti tvrdnju da se razdoblje ekonomskog rasta približava kraju i da se svijet nalazi na prekretnici između opadanja i propadanja. Tu ću tvrdnju poduprijeti kako argumentima iz literature o sistemskim karakteristikama kapitalizma koje mu onemogućuju da ostvari opadanje tako i onima iz literature o potencijalnim smjerovima uspješne borbe svjetskog proletarijata za ostvarivanje demokratski planiranog opadanja i uspostavljanje održivog društva.

Opadanje u ovom radu definiram kao pravovremeno pokrenutu i uspješno ostvarenu globalnu tranziciju iz kapitalizma u održivo društvo, kao fazu zacjeljivanja globalnog društvenog metaboličkog odnosa s prirodom, a propadanje kao rezultat odgađanja te tranzicije. Odgađanje opadanja rezultiralo bi kaotičnim klimatskim promjenama i urušavanjem kapitalističkog sustava, jer se planetarni metabolički jaz kapitalizma više ne bi mogao zaliječiti. Radi se o nepomirljivom sukobu između kapitala i rada, između racionalnosti razmjenske vrijednosti i racionalnosti upotrebne vrijednosti u kontekstu produbljujuće ekološke krize. Kako bismo izbjegli propadanje potrebno je zaliječiti metabolički jaz u odnosu s prirodom koji kapitalizam svojom racionalnošću razmjenske vrijednosti i sistemskim principom akumulacije kapitala neizbježno stvara i produbljuje. Tim se metaboličkim zacjeljivanjem može ostvariti održivo globalno društvo, ukoliko se opadanje pokrene dovoljno rano da se izbjegne ekološki kolaps. Stoga je za ostvarivanje opadanja potrebno postepeno ali žurno i temeljito ukidanje eksploatacije rada i prirode na kojoj se akumulacija kapitala temelji.

Sukob između klase radnika i klase kapitalista, između racionalnosti upotrebne i razmjenske vrijednosti, traje otkako je kapitalizma kao sustava. Taj sukob sada, uslijed produbljujuće ekološke krize kapitalizma, ulazi u svoju završnu i odlučujuću fazu. U svakom klasnom društvu u povijesti klasna borba uvijek završava “revolucionarnim preobražajem cijelog društva ili zajedničkom propašću klasa koje su se borile” (Marx i Engels, 1998 [1848]). Ukoliko u klasnoj borbi u kapitalističkom društvu pobijedi radnička klasa rezultat može biti demokratsko i egalitarno društvo koje ostvaruje racionalan

metabolički odnos s prirodom. No, ako kapitalistička klasa nastavi 'pobjeđivati', klasna će borba završiti kolapsom planetarnog ekološkog sustava.

2. Ekološka kriza kao prijelom epohe

Često se tijekom povijesti ponavljala situacija u kojoj se suvremeno razdoblje doživljavalo i označavalo prijelomnim ili predprijelomnim. Za takvu percepciju djelomično je zaslužan proces najjezgrovitije sadržan u poznatom teoremu sociologa Williama Isaaca Thomasa: “Ako ljudi definiraju situacije kao realne one će biti realne u svojim posljedicama”. To znači da na epohalnu prijelomnost nekog razdoblja u određenoj mjeri utječe sama percepcija ljudi. Značaj percepcije ljudi o prijelomnosti i njezin socijalni učinak ovise, dakako, o njihovu broju, organiziranosti i moći. No percepcija, organiziranost i moć socijalnih aktera proistječu ponajprije iz okolnosti u kojima se nalaze. Ovdje se valja prisjetiti Marxove definicije povijesnog djelovanja socijalnih aktera: “Ljudi stvaraju svoju vlastitu povijest, ali je ne stvaraju po svojoj volji, ne pod okolnostima koje su sami izabrali, nego pod okolnostima koje su neposredno zatekli, koje su date i naslijeđene” (Marx, 1950 [1852]). Stoga je oblik koje društvo u određenom historijskom trenutku poprima posljedica historijski naslijeđenih uvjeta – kako raznolikih percepcija o socijalnoj stvarnosti tako i organiziranosti i moći društvenih aktera da na temelju konkretnih historijskih uvjeta utječu na oblikovanje društva. Historijski naslijeđeni uvjeti su, s jedne strane, društveni odnosi i institucije u kojima se očituje trenutni omjer snaga među klasama, a s druge, materijalni i ekološki uvjeti reprodukcije i legitimacije društvenog sustava, njegovih institucija i načina proizvodnje.

U proteklih nekoliko desetljeća zaista nije nedostajalo odrednica koje su opisivale suvremenost kao u određenoj mjeri prijelomnu epohu: počevši od postindustrijskog doba, globalizacije i globalnog društva, preko informacijskog doba, postideološkog i postmodernog doba do druge modernosti i refleksivne modernizacije. Međutim, koliko god bitne bile promjene koje se ovim pojmovima pokušavalo predočiti i objasniti, bitnija je jedna druga odrednica naše epohe. Naše je doba naftno odnosno fosilno, a ono koje slijedi zbog iscrpljivanja će fosilnih goriva neizbježno biti postnaftno i postfosilno. No pitanje je na koji će se način tranzicija ostvariti te koji oblik društvenog uređenja može omogućiti taj prijelaz. U ovom radu pokazat ću da je odrednica društva kao fosilnog ili postfosilnog usko povezana s odrednicom društva kao kapitalističkog ili postkapitalističkog zbog izrazitog

oslanjanja akumulacije kapitala, koja je ključan proces za održanje kapitalističkog sustava, na stalan i rastući prtok fosilnih goriva (Keefer, 2010).

Tijekom prvih desetljeća i pol 21. stoljeća izrazito se povećala učestalost medijskih sadržaja, reklama korporacija i političkih govora o alternativnim, obnovljivim izvorima energije i nužnosti smanjenja ispuštanja stakleničkih plinova kako bi se zaustavilo globalno zatopljenje i spriječile katastrofalne klimatske promjene (Antonio i Brulle, 2011). No unatoč izrazitom porastu važnosti koju se pridaje sigurnoj i ekološki održivoj opskrbi energijom za stabilnost društva i klimatskog sustava (Mulligan, 2010), naša se epoha i dalje ne označava i ne tretira kao prijelomna za kapitalistički sustav po pitanju opadajuće opskrbe energijom i izrazitog rizika pokretanja odbjeglih klimatskih promjena. Klimatske promjene i nadolazeće produbljivanje energetske krize zasad ne predstavljaju prijetnju kapitalističkoj normalnosti u kojoj je svaki problem rješiv putem tržišta i komodifikacije. Ti su problemi još uvijek uspješno uklopljeni u sustavu prihvatljiv diskurs, onaj o 'zelenom' kapitalizmu i 'zelenom' rastu.

Čak i kada je informacija koja putem medija dopire do većine ljudi relativno nedvojbena, što zasad nije slučaj kada je riječ o informacijama na području klimatske znanosti i energetskih resursa, sama informiranost o situaciji neće automatski voditi većoj aktivaciji javnosti. Premda je znanstveni konsenzus o tome da djelovanje ljudi uzrokuje klimatske promjene odavno uspostavljen (Oreskes, 2004), diskusija o klimatskim promjenama, premda je u većini medija sve rjeđe zamućena kakofonijom skeptičkih i poricateljskih prigovora znanstvenoj ustanovljenosti postojanja klimatskih promjena i razmjera opasnosti koje one predstavljaju (Jacques et. al., 2008), uglavnom se svodi na izlistavanje niza iluzornih rješenja za taj problem, rješenja koja ne zahtijevaju značajan individualni niti kolektivni angažman, a svakako ne potpunu promjenu globalnog društvenog sustava. Takva 'rješenja' samo služe odgađanju obznanjivanja stvarnog uzroka klimatske krize – kapitalističkog sustava i njegovog imperativa ekonomskog (a stoga i materijalnog) rasta.

Dakle, uz nedostatnu informiranost o potrebi brzog prijelaza na obnovljive izvore energije i smanjenja ispuštanja stakleničkih plinova, na izostanak mobilizacije javnosti koja bi bila u razmjeru s ozbiljnošću problema utječu i drugi faktori – prvenstveno manjak moći klimatskih znanstvenika, ekoloških aktivista i zajednica pogođenih klimatskim promjenama da se odupru depolitizaciji klimatske i energetske krize i smještanju tih problema u tržišnu paradigmu, među probleme za koje se još uvijek u velikoj mjeri vjeruje da ih kapitalizam može riješiti. Jednako kao što je većina medijskog prostora zatvorena za utjecaj drugačijih narativa od onog o ‘zelenom’ i ‘održivom’ kapitalizmu, koji će putem tehnoloških inovacija potaknutih profitnom logikom i investicija kojima je cilj akumulacija kapitala riješiti globalne ekološke i energetske probleme, i sam je politički prostor zatvoren za participaciju širokih slojeva javnosti i njihovo kolektivno, demokratsko djelovanje na preoblikovanju institucija i infrastrukture neodrživog društvenog sustava.

Kako bi se ostvarile nužne i urgentno potrebne promjene u smjeru ekološke održivosti društva potreban je ekološki pokret koji je dovoljno snažan da može pružiti otpor kapitalizmu kao sistemu i usmjeriti globalno društvo na brzu tranzicijsku putanju prema punoj ekološkoj održivosti. Kolektivna direktna akcija s ciljem demokratizacije odlučivanja o ekološkim i energetske pitanjima od samog je početka suvremenog ekološkog pokreta 1960-ih godina bila među ključnim aspektima koji su doveli do uspješnih reformi u području energetike i zaštite okoliša (Antonio i Brulle, 2011). Djelovanje ekološkog društvenog pokreta, koji je nizom kolektivnih akcija i prosvjeda ukazivao na probleme i odupirao se nastavku degradacije okoliša, bitno je utjecalo i na promjenu diskursa o okolišu i ekološkoj krizi. Od kraja 60-ih do početka 80-ih godina njegovo je djelovanje u mnogim zemljama dovelo do uspostavljanja zakonodavnog okvira zaštite okoliša. Taj je zakonodavni okvir regulirao aktivnosti korporacija u daleko većoj mjeri nego danas, kada se te regulacije postepeno ukidaju, a priroda sve više komodificira i pretvara u nov izvor profita. Dok su studije poput *Granica rasta* (1972.) i knjige Rachel Carson *Tiho proljeće* (1962.) promicale svijest o neodrživosti sustava temeljenog na rastu i neobuzdanoj eksploataciji prirodnih resursa, sami su pokreti, polazeći kako od znanstvenih studija tako i od lokalnih ekoloških problema zagađenja i brige za očuvanje globalnog okoliša, povratno oblikovali i jačali diskurs o ekološkoj krizi i time doveli do konkretnih promjena u

društvenim institucijama. Znanstvena i popularno-znanstvena djelatnost u području ekologije i sama bi bila drugačija i slabija da nije bilo utjecaja ekološkog društvenog pokreta. Međutim, boljka ekološkog pokreta je ta da dosad nije dovoljno razotkrivao ni u potrebnoj mjeri ukazivao na systemske uzorke ekološke degradacije, na kapitalizam kao temeljni uzrok svih ekoloških problema. Tek u suradnji s drugim pokretima, prvenstveno s radničkim pokretom, ekološki društveni pokret može pružiti dovoljno snažan otpor neodrživom kapitalističkom sistemu. Nažalost, uspjesi ekološkog pokreta dosad su bili ograničeni na blage reforme i djelomično ublažavanje najgorih ekscesa kapitalističke proizvodnje. Kako ću pokazati u završnom poglavlju, svaki ekološki pokret koji ne dovodi izravno u pitanje akumulaciju kapitala i ekonomski rast koji je omogućava, riskira da ga kapitalistički sustav preuzme, oslabi i poništi njegove uspjehe.

Uloga sociologije i drugih društvenih znanosti u kontekstu socijalno-ekološke krize nije samo informiranje javnosti o društveno-ekološkim problemima i kapitalizmu kao njihovom uzročniku, nego i u aktivnom uključivanju u borbu za promjenu društva. Sociolog Michael Burawoy piše da je Charles Wright Mills napravio “skolastičku pogrešku” kada je očekivao da će znanje ljudi o njihovoj socijalnoj situaciji biti dovoljno da ih pokrene na djelovanje s ciljem da je promijene, odnosno da će privatni problemi postati javni problemi kako ljudi budu usvajali nova saznanja o povezanosti privatne i javne sfere (Burawoy, 2008). Ta pogreška je u tome što je u igri puno više faktora. Na to hoće li se ljudi aktivirati po nekom pitanju utječe mnogo više faktora od samoga znanja i dostupnosti informacija. Burawoy smatra da sociološku imaginaciju kakvu je koncipirao Mills treba nadopuniti učinkovitom “političkom imaginacijom”. U tom je kontekstu Millsovu sociologiju označio “tradicionalnom javnom sociologijom” i kao alternativu ponudio “organsku javnu sociologiju”. Takvu sociologiju, za razliku od Millsove koja se obraća javnosti, ali ne nastaje u suradnji s njome, karakterizira uključivanje u dijalog s društvenim pokretima, radnicima, sindikatima, lokalnim zajednicama i diskriminiranim skupinama te sudjelovanje u njihovim borbama, uz istovremeno zadržavanje stupnja znanstvene neovisnosti koja doprinosi tom dijalogu i borbama. Prema Burawoyu, druga Millsova skolastička pogreška jest uvjerenje da najčišće ideje i istina “proizlaze *tabula rasa* iz uma intelektualca i da je sudjelovanje u društvu kontaminirajuće” po istinu (Burawoy, 2008:372-373).

Vrijednostima razuma i istine, na kojima prema Millsu sociologija treba počivati, Burawoy suprotstavlja vrijednosti pravde i jednakosti. Razum i istina nesumnjivo su važne vrijednosti, no bez nadopune vrijednostima pravde i jednakosti one ostaju nedostatne i ne distingviraju sociologiju od drugih znanosti (Burawoy, 2008: 374).

Prijelom epohe i potencijalni prijelaz u postnaftno društvo odvijat će između ostalog i kroz sukobljavanje socijalno organiziranih procesa poricanja i obznanjivanja (Zerubavel, 2006) ekoloških granica kapitalizma i njegove systemske nemogućnosti da ostvari ekološku održivost. Kapitalizam je prisiljen poricati svoje systemske granice. Uloga sociologije i sociologa (ali i drugih društvenih znanosti i znanstvenika) u ekološkoj krizi jest da sudjeluju u obznanjivanju tih granica, pomognu ocrtati mogućnosti ostvarivanja pravednijeg i ekološki održivog društvenog sustava i aktivno se uključe u borbu za ostvarivanje takvog sustava.

3. Akumulacija kapitala i planetarni metabolički jaz kapitalizma

U ovom ću poglavlju ukratko izložiti odnos rada i kapitala u kapitalizmu i razloge zašto eksploatacija rada rezultira uništavanjem planetarnog okoliša, tj. zašto je eksploatacija temeljni društveni odnos koji čini kapitalizam ekološki neodrživim. Usto ću, na temelju Marxove teorije o metaboličkom odnosu prirode i društva te metaboličkom jazu, predstaviti ključne argumente o ekološkoj neodrživosti kapitalizma kao sustava. Ekološki marksisti primjenjuju te argumente za opovrgavanje tvrdnji zastupnika takozvanog ‘zelenog kapitalizma’ o mogućnosti uspostave ekološki održivog kapitalističkog sustava. Na kraju poglavlja predstaviti ću razloge zbog kojih je oslanjanje kapitalizma na fosilne izvore energije bilo presudno kako za njegovu dosadašnju relativnu stabilnost kao sustava proizvodnje, tako i za njegovu produbljujuću i potencijalno terminalnu sistemsku krizu.

3.1. Eksploatacija rada i akumulacija kapitala

Sociolog i politički ekonomist John Bellamy Foster definira kapitalizam kao “sustav neodrživog razvoja”. Foster tvrdi da se “jezgra cijelog Marxova intelektualnog korpusa može interpretirati kao kritika političke ekonomije neodrživog razvoja i njegovih posljedica po prirodu i ljude” (Foster, 2010:7). Kapitalizam je neodrživ jer njegov opstanak zahtijeva stalnu i uvijek rastuću akumulaciju kapitala. Težnja za beskonačnom akumulacijom kapitala inherentna je karakteristika kapitalističkog sustava. Zbog te se težnje proizvodnja mora stalno povećavati, a eksploatirani rad omogućavati nastavak stvaranja profita. Akumulacija kapitala osnovni je pokretač kapitalizma. Ona ga gura u stalno traganje za novim načinima eksploatacije rada, povećanja produktivnosti rada i efikasnosti primjene energije u proizvodnji. Akumulacija kapitala, mjerena povećanjem razmjenske vrijednosti, tj. ekonomskim rastom, dovodi do premašivanja granica rasta i stalnog povećanja ekološkog otiska koji prijete ekološkim problemima tolikih razmjera da ugrožavaju opstanak ljudske vrste.

Temeljna je karakteristika kapitalizma proizvodnja robe u svrhu stjecanja profita. Marx kapitalizam naziva “sustavom generalizirane robne proizvodnje” (Foster, 2010:7).

Cilj stjecanja profita ponovno je ulaganje u proizvodnju robe i akumulacija kapitala. Ulaganjem novca u proizvodnju robe i eksploatacijom rada radnika koji robu proizvode kapitalisti stječu višak vrijednosti ili profit. Dio profita ponovo ulažu u proizvodnju kako bi u narednom ciklusu proizvodnje stekli veći profit nego u prethodnom, i tako unedogled. To povećanje obujma novca naziva se akumulacijom kapitala. Prema Marxu, sve što zaprečuje akumulaciju kapitala sustav teži staviti pod svoje okrilje, tj. iskoristiti za akumulaciju (Foster, 2010:8).

Temelj akumulacije kapitala i nastavljanja kapitalizma jest eksploatacija rada i prirode. Za težnju ka akumulaciji ključno je da kapitalisti proizvodnju organiziraju kako bi od prodane robe dobili više novca nego što su uložili u proizvodni proces. To podrazumijeva iskorištavanje radne snage radnika koja stvara vrijednost te robe. Radnu snagu radnika kapitalisti eksploatiraju tako što radnicima isplaćuju manje od vrijednosti koju su radnici proizveli, a većinu viška vrijednosti zadrže za sebe. Nakon što prodaju proizvedenu robu, povećanu svotu novca ulažu u povećanje proizvodnje. U ovom cikličkom procesu ulaganja u proizvodnju, eksploatacije radnika i akumulacije kapitala pojedine su kapitalističke tvrtke u konkurentskoj borbi s drugim kapitalističkim tvrtkama. U utrci da povećaju efikasnost proizvodnje po utrošenom satu rada ili stupanj eksploatacije radnika svim je tvrtkama cilj zauzeti veći udio na tržištu u odnosu na druge tvrtke te tako smanjiti vjerojatnost da ih one istisnu s tržišta. Povećanje efikasnosti proizvodnje znači da kapitalisti teže tome da smanje troškove proizvodnje prije svega ulaganjem u efikasnije strojeve ili eksternalizacijom što većeg dijela troškova proizvodnje na društvo i prirodu. Iz tog je razloga socijalistički ekološki ekonomist K. William Kapp kapitalizam nazvao “ekonomijom neplaćenih troškova” (Foster, 2015:8). Kapitalisti također povećavaju višak vrijednosti pojačanom eksploatacijom radnika, odnosno smanjenjem nadnica. Kapitalisti su prisiljeni ovako djelovati zbog konkurencijskog pritiska, koji je inherentna karakteristika sistema. Tko nije konkurentan taj ili propada ili je prisiljen prodati tvrtku jačoj tvrtki, što opet doprinosi akumulaciji kapitala.

No kapitalisti, koliko god bili u međusobnoj borbi za prevlast na tržištu, imaju zajedničkog protivnika – radničku klasu, čiji rad treba iskoristiti i za njega što je moguće

manje platiti. To čini kapitalizam klasnim društvom i u tome leži njegovo temeljno proturjeđe – rad je društven, a proizvodi rada privatiziraju se i na njima ostvaruje profit. Ova dimenzija kapitalizma čini ga sustavom u kojem je čovjek eksploatiran od strane drugog čovjeka, odnosno jedna klasa od strane druge klase (Cox, 2008:157-158).

Uz eksploataciju rada kapitalizam funkcionira tako da prirodu tretira kao “besplatni poklon” za kapital (Foster, 2010:9). Prirodu se nemilice troši na načine koji odgovaraju trenutnim potrebama kapitalističkog procesa proizvodnje. Foster izlaže Marxovu analizu “metaboličkog odnosa” izmjene tvari između prirode i društva u procesu proizvodnje. Takav “društveni metabolički odnos” nije karakterističan isključivo za kapitalistički način proizvodnje, već se javlja kod svih oblika društvene organizacije proizvodnog procesa (Foster, 2015:8). Razlika je u tome što, s obzirom na imperativ akumulacije kapitala, kapitalizam ne može biti održiv. Kako bi opstao, kapitalizam mora stalno povećavati protok energije i materije kroz društvo. Prema Marxu, priroda i rad zajedno čine izvor svih vrijednosti. Rad radnika i sam je prirodna pojava jer se temelji na prirodnim sposobnostima čovjeka da koristi svoju snagu, energiju i umne sposobnosti kako bi proizveo neki proizvod (Foster, 1999). No kapitalizam eksploatira rad radnika, a prirodu, odnosno sve resurse koje crpi iz nje, tretira kao besplatan poklon koji omogućuje stjecanje profita i akumulaciju kapitala. To je drugo temeljno proturjeđe kapitalizma jer on potkopava prirodu odnosno materijalnu osnovu na kojoj stoji (Foster, 2010).

U kapitalističkoj je proizvodnji cilj na bilo koji način smanjiti trošak po jedinici proizvoda i ujedno povećati profit. Pritisak povećanja efikasnosti proizvodnje dovodi do sustavnog eksternaliziranja troškova, tj. njihova prebacivanja na društvo, lokalnu i širu zajednicu te na okoliš (Foster, 2015). U slučaju globalnog zatopljenja, troškovi se prebacuju na globalno društvo, globalni ekosustav i na buduće generacije. Zbog ovakve prirode kapitalističkog sustava nije moguć takozvani ‘zeleni’, ‘ekološki’ ili ‘održivi’ kapitalizam. Britanski ekonomist William Stanley Jevons u 19. je stoljeću na primjeru ugljena pokazao da u kapitalističkom sustavu efikasnost u upotrebi nekog energenta neće dovesti do smanjenja potrošnje tog energenta već do njezina povećanja. Smanjena cijena energetske resursa čini proizvodnju efikasnijom, donosi veći profit te tako daje poticaj

kapitalistima da povećaju iskorištavanje tog resursa. Zbog tog fenomena, koji se naziva Jevonsovim paradoksom, smanjenje iskorištavanja energetskog resursa moguće je samo u društvenom sustavu koji ograničava eksploataciju prirode, umjesto da potiče efikasnost te eksploatacije i time olakšava nastavak akumulacije kapitala (Cox, 2008:162-168).

3.2. Planetarni metabolički jaz kapitalizma

Marx je “rad definirao u ekološkim terminima kao ‘metaboličku interakciju’ između ljudi i prirode” (Foster, 2010:10). “Metabolički jaz” (eng: *metabolic rift*) Marxova doba bio je onaj između tla i ljudi, nastao razvitkom kapitalističke industrijske poljoprivrede. Takva proizvodnja, pisao je Marx, istovremeno uništava “prvotne izvore sveg bogatstva – zemlju i radnika”. Takvom neodrživom proizvodnjom, koja crpi hranjive tvari iz tla i ne vraća ih natrag tlu, nastao je po Marxu raskid “u vječnim prirodnim uvjetima trajne plodnost tla” zbog kojeg je potrebna “sustavna obnova” tog metabolizma (Foster, 2010:10).

“Metaboličko premještanje” (eng. *metabolic shift*) način je na koji kapitalizam mijenja žarišta ekoloških problema kako bi ih privremeno izbjegao. Pritom ne rješava izvor ekoloških problema koji proizlazi iz same naravi kapitalističkog sustava i ne smanjuje svoj metabolički jaz u odnosu s prirodom. To čini na dva načina: geografskim izmještanjem ekoloških problema, tj. potragom za novim prirodnim resursima ili prostorom za eksternaliziranje onečišćenja i otpada koji nastaju u proizvodnom procesu, ili “promjenom vrste proizvodnog procesa”, primjerice korištenjem plastike umjesto drva (Clark i York, 2008:13-14). Na taj način transformira jedan ekološki problem u drugi odnosno “mijenja tip jaza” (Clark i York, 2008:14).

Jedan od najistaknutijih primjera metaboličkog jaza koji je kapitalizam stvorio i nastavlja produbljivati narušavanje je apsorpcijskog kapaciteta atmosfere i oceana, odnosno ciklusa ugljika u planetarnom ekosustavu (Clark i York, 2005). Kapitalizam je narušio ugljični metabolizam na planetarnoj razini emisijama ugljičnog dioksida koje su toliko

velike da postepeno destabiliziraju klimatski sustav i prijete njegovom potpunom destabilizacijom, odnosno katastrofalnim klimatskim promjenama koje bi ugrozile opstanak ljudske vrste i velikog dijela drugih živih vrsta na planetu. To će se dogoditi ukoliko se emisije CO₂ nastave u tolikoj mjeri da uzrokuju pokretanje nezaustavljivih povratnih petlji klimatskih promjena, nakon čega društvo više neće moći svojim djelovanjem utjecati na stabilizaciju klimatskog sustava.

3.3. Održivost, ekološka kriza i granice rasta

Održivost je dugoročno očuvanje stabilnog metaboličkog odnosa društva s prirodom. Održivo je društvo ono koje ostvaruje racionalan metabolički odnos izmjene tvari i energije s prirodom (Clark i Foster, 2010:144). Marxovim riječima:

”Sloboda se u ovoj oblasti može sastojati samo u tome da podruštvljeni čovek, udruženi proizvođači, racionalno uredi ovaj svoj promet materije s prirodom, da ga dovedu pod svoju zajedničku kontrolu, umesto da on njima gospodari kao neka slepa sila; da ga vrše s najmanjim utroškom snage i pod uslovima koji su najdostojniji i najadekvatniji njihovoj ljudskoj prirodi” (Marx, 1974:682).

To znači da prirodu treba koristiti na način koji podržava stabilnost ekosustava planeta Zemlje. U takvoj suradnji s prirodom mogu se ostvarivati svi čovjeku urođeni potencijali da postigne samoostvarenje, sve mogućnosti da se ljudi osobno i kolektivno razvijaju. Ekološki marksisti ne zagovaraju napuštanje sintagme “održivi razvoj”, no smatraju da je treba kritički promišljati, odnosno odvojiti od procesa na koje se dosad najčešće primjenjivala. Najčešće se upotrebljavala s ciljem uvjeravanja da je moguće zadržati ekonomski rast i nastaviti akumulaciju kapitala te pritom poštovati prirodnu ravnotežu. To, međutim, nije moguće. Ekološki marksisti, polazeći od Marxove analize neodrživosti kapitalizma, sintagmu “održivi razvoj” proširuju na “održivi ljudski razvoj” (Foster, 2010:16). Tom nadopunom naznačuju kako treba ostaviti po strani iluzorne želje za nastavkom ekonomskog rasta – održivost razvoja moguća je isključivo ako promijenimo

samo shvaćanje razvoja kao rasta te ga zamijenimo idejom razvoja kao kolektivnog i individualnog samoostvarenja. Takav razvoj nije ostvariv u kapitalizmu, već samo u društvu koje uspijeva ostvariti racionalan metabolički odnos s prirodom.

Kapitalizam je sustav koji se širi na cijeli planet u težnji da zakrpa svoj metabolički jaz i tako nastavi akumulaciju kapitala. No tim širenjem samo produbljuje metabolički jaz i stvara uvjete za kolaps planetarnog ekosustava i potpunu destabilizaciju klimatskog sustava. Tranzicija u održivo društvo mora biti globalna jer je kapitalizam globalni sustav. Globalna tranzicija u održivo društvo već je u tijeku, no u tijeku su i ubrzana degradacija globalnog okoliša i klimatskog sustava te uspostava takvog oblika kapitalističkog društva koje se lišava institucija socijalne solidarnosti i demokracije za koje su se izborili radnički pokret i drugi progresivni društveni pokreti.

3.4. Fosilna osnova dosadašnje stabilnosti kapitalizma

Kapitalizam se za stabilnost i osiguravanje akumulacije kapitala oslanja na fosilne izvore energije: naftu, ugljen i plin. Te izvore energije pogodnima čini njihova (donedavna) relativno laka dostupnost i nizak stupanj entropije, odnosno gustoća upotrebljive energije po jedinici energenta. Od početka industrijske revolucije kapitalizam je usmjeravao sve veće količine fosilnih goriva u proizvodnju, do te mjere da se u “korijenu industrijskog kapitalizma i njegova zapanjujućeg osvajanja i transformacije svijeta tijekom posljednjih 250 godina nalazio stroj pogonjen fosilnim gorivima” (Keefer, 2010:84). U kapitalizmu su strojevi “prevladavajuće sredstvo kojim se ljudski rad može izmješati iz proizvodnog procesa i najbolji način da se preostali rad učini produktivnijim” (Keefer, 2010:84). No to ne znači da je tehnologija u kapitalizmu “neka neutralna sila koja se spontano razvija sama od sebe, već je ona sredstvo kojim pojedinačni kapitalisti mogu konkurentski nadjačati svoje suparnike i alat kojim kapital u cjelini može kolektivno zadržati svoju kontrolu nad radničkom klasom” (Keefer, 2010:88).

Nevolja za kapitalizam u pogledu energenata i kapitalističkog procesa proizvodnje javlja se u aktualnom razdoblju, jer se zbog iscrpljivanja nafte i plina u rastućem broju područja i zemalja smanjuju lako dostupni izvori tih energenata. Ukupna se količina globalne dnevne proizvodnje nafte i plina približava maksimumu, nakon čega će se početi postepeno ali nezaustavljivo smanjivati (Chapman, 2013). Keefer smatra da se kapitalizam “nastupanjem vrhunca proizvodnje nafte nalazi pred povijesnom prekretnicom”. Tvrdi da kapitalizam “kako bi mogao nastaviti rasti mora napraviti prijelaz na neki alternativni izvor energije, zaokret koji bi bio podjednako transformativan i revolucionaran kao što je bio prijelaz s biotičkih energija na režim energije fosilnih goriva, i stati na kraj svojoj ovisnosti o fosilnim gorivima”. Ukoliko se to ne dogodi “najvjerojatnije će doći do ubrzavanja povratnih petlji klimatskih promjena uslijed nadomještanja opadajućih rezervi niskoentropijske nafte i plina ugljenom i biomasom”, a veliki će “porast troškova života dovesti do globalne intenzifikacije klasne borbe na lokalnoj, državnoj i međunarodnoj razini” (Keefer, 2010:89). Svoj članak o značaju opadajuće proizvodnje fosilnih goriva za budućnost klasne borbe Keefer zaključuje riječima:

“Kako industrijski kapitalizam sazrijeva i njegovi strojevi gutaju sve veće količine neobnovljivih fosilnih goriva, dostići ćemo stupanj krize u kojem kapital više neće moći eksternalizirati svoje kontradikcije. To će za revolucionarne snage koje žele nadići kapitalistički ekonomski sustav stvoriti cijeli novi niz mogućnosti. No to također predstavlja velike opasnosti i zahtijeva temeljni zaokret u našem razumijevanju procesa ekonomske proizvodnje. Zbog iscrpljivanja lako dostupnih rezervi fosilnih goriva i učinaka globalnih klimatskih promjena, čovječanstvo će morati izgraditi alternativu kapitalizmu pod uvjetima opadajuće produktivnosti rada i pod ograničenjima solarne energije koja je industrijski kapitalizam 20. stoljeća privremeno premašio. Stoga su i implikacije po našu teoriju i praksu bitne te bi trebale biti u središtu svakog antikapitalističkog revolucionarnog projekta” (Keefer, 2010:89).

4. Opadanje ili propadanje, obznanjivanje i poricanje

4.1. Kapitalizma izvan granica

Među najpoznatijim i najrelevantnijim pristupima analizi problema postizanja ekološke održivosti globalnog društva svakako je pristup “granica rasta” primijenjen u više uzastopnih studija tijekom protekla četiri desetljeća. Prva studija *Limits to Growth (Granice rasta)* objavljena je 1972., druga *Beyond Limits (Onkraj granica)* 1992., a treća, *Limits to Growth: The 30-Year Update*, 2004. godine. Taj je pristup provedbom kompjuterskih simulacija (na simulacijskom modelu naziva “sistemska dinamika”) analizirao nelinearnu interakciju nekoliko varijabli presudnih za rast, prekoračenje granica rasta i potencijalni kolaps svjetskog društva. Te su varijable industrijska proizvodnja, proizvodnja hrane, onečišćenje, brojčanost stanovništva svijeta te potrošnja neobnovljivih prirodnih resursa (Turner, 2012). Studija *Granice rasta* na temelju tih simulacija zaključuje da će, ukoliko se pravovremeno ne pokrene i provede plan stabiliziranja potrošnje neobnovljivih resursa, povećana ograničenost tih resursa rezultirati kolapsom, odnosno strmim padom industrijske proizvodnje te posljedično proizvodnje hrane i broja stanovnika svijeta zbog izrazitog povećanja stope smrtnosti (Turner, 2012:123).

Graham Turner, istraživač na australskom institutu CSIRO za ekosistemske znanosti, u dva je navrata usporedio podatke za razdoblje od 1970. do 2000. te od 1970. do 2010. godine sa “standarnim scenarijem”, simulacijom prema kojoj su analitičari granica rasta donijeli zaključak o potencijalnom kolapsu koji bi uslijedio ukoliko nakon prekoračenja granica rasta ne dođe do brzog vraćanja unutar granica. Zaključio je da su granice prekoračene, ali da se vraćanje unutar granica nije dogodilo te da postoji velik rizik kolapsa koji bi započeo u ovom desetljeću i pojačao se u sljedećem (Turner, 2012:123).

Služeći se analizom koja se temelji na konceptima “planetarnih granica” (eng. *planetary boundaries*) i “Zemljina sustava” (eng. *Earth system*), skupina znanstvenika predvođena Willom Steffenom ustanovila je početkom 2015. godine kako je četiri od devet

planetarnih granica već prekoračeno. Isti su znanstvenici 2009. godine uveli koncept planetarnih granica, identificirajući devet ključnih procesa koji se tiču promjena u planetarnom ekosustavu nastalih djelovanjem ljudi (Steffen, 2015).

U pogledu rizika pokretanja katastrofalnih klimatskih promjena postoje konkretne granice koje ne smiju biti prekoračene. U atmosferu je dosad ispušteno 597 milijardi tona ugljika¹. Nužno je ostati u granicama “ugljičnog budžeta”, odnosno količine ispuštanja stakleničkih plinova koje omogućava zadržavanje porasta globalne temperature na manje od 2 °C, čime bi se izbjegao pad preko “klimatske litice”, tj. pokretanje nezaustavljivog porasta globalne temperature i takvih klimatskih promjena koje bi do neprepoznatljivosti izmijenile planet i učinile dosad nastanjene dijelove planeta potpuno nenastanjivima, s golemim posljedicama po proizvodnju hrane, planetarni ekosustav i raznolikost živih vrsta (Foster i Clark, 2015:2-3).

Kako porast globalne temperature tijekom 21. stoljeća ne bi prešao presudnih 2 °C, koje klimatski znanstvenik Kevin Anderson s britanskog Tyndall Centra za istraživanje klimatskih promjena označava kao granicu prelaženje koje predstavlja pokretanje “ekstremno opasnih” klimatskih promjena (Foster, 2015:2), nužno je zadržati kumulativno ispuštanje ugljičnog dioksida u okviru “ugljičnog budžeta” od trilijun tona. Uz sadašnju razinu godišnjih emisija taj će budžet biti potrošen do 2038. godine². Stoga je nužno čim prije početi sa smanjivanjem ispuštanja koje bi omogućilo da se ne prijeđe ta presudna granica. Kako bi se ostvarilo toliko brzo smanjivanje nužan je skori prestanak sagorijevanja fosilnih goriva. Štoviše, za postizanje “potpune obustave sagorijevanja fosilnih goriva u narednih nekoliko desetljeća neizbježna je implementacija određene vrste planiranog moratorija na ekonomski rast” (Foster i Clark, 2015:3). Prema Andersonu, “preostali budžet za 2 °C zahtijeva revolucionarnu promjenu u političkoj i ekonomskoj hegemoniji”, takvu društvenu promjenu koja bi omogućila da u sljedećih nekoliko godina bogate zemlje počnu “smanjivati emisije za 8 do 10 posto godišnje” (Foster i Clark, 2015:3).

¹ podatak sa stranice <http://www.trillionthtonne.org> na dan 26. siječnja 2016. Stranicu održava Oxford e-Research Centre na temelju podataka s Odsjeka za fiziku Sveučilišta u Oxfordu.

² podatak sa stranice <http://www.trillionthtonne.org> na dan 26. siječnja 2016.

4.2. Opadanje i propadanje kao konceptualno oruđe za analizu sistemske tranzicije

Propadanje (ili kolaps) termin je koji se često spominje u literaturi o održivosti i ekološkim problemima suvremenog društva, a uglavnom označava proces brzog i kaotičnog smanjivanja kompleksnosti društvenog sustava (Smith 2005:296). Pojam opadanje (eng. *decline, descent*) u publicističkom i znanstvenom diskursu služi za označavanje procesa postepenog smanjivanja kompleksnosti društvenog sustava.

U ovom radu opadanje i propadanje koncipiram kao dva pola kontinuuma. Oni predstavljaju čiste dihotomne suprotstavljenosti i stoga ih ne možemo u čistom obliku pronaći ni u kojoj konkretnoj historijskoj situaciji.

Opadanje u svom čistom obliku predstavlja posve demokratski konsenzus koji bi započeo potpunim dogovorom svih uključenih, dakle svih stanovnika Zemlje (uzimajući pritom u vid buduće generacije čovječanstva), o smanjivanju kompleksnosti društva kako bi se potpuno zaustavili procesi ekološke degradacije, potpuno ujednačio ekološki otisak svih stanovnika, na najpravedniji način raspodijelila materijalna dobra svijeta te transformirala proizvodnja iz kapitalističkog sustava u sustav proizvodnje koji društvu omogućuje racionalan metabolički odnos s prirodom. Opadanje u tom čistom smislu samo je teorijski konstrukt koji ne može imati potpuni ekvivalent u stvarnosti, no može služiti kao normativni kompas.

S druge je strane kontinuuma propadanje (ili kolaps) u čistom smislu. S obzirom da se potpuni kolaps globalnog društva i planetarnog ekosustava ne može dogoditi u jednom danu, taj je koncept također samo teorijski konstrukt bez ekvivalenta u stvarnosti. Propadanje u čistom smislu značilo bi svojevrzni slobodni pad društva u potpuni rasap svih društvenih institucija i normi. Socijalno-ekološko propadanje u čistom smislu označavam kao istovremeni rasap kako društva tako i planetarnog ekosustava. Kao i opadanje, propadanje je teorijski konstrukt. On služi imaginiranju i preveniranju najgorih scenarija u kojima se društvo potencijalno može naći tijekom sistemske tranzicije.

Opadanje i propadanje, kao dva ekstremna pola kontinuuma, koncepti su koji mogu olakšati aproksimaciju stanja u kojem se globalno društvo u nekom trenutku nalazi i generalnog smjera u kojem se kreće. Oni nam mogu služiti kao orijentiri u razdoblju globalne tranzicije. Tijekom globalne systemske tranzicije procesi opadanja i propadanja međusobno se isprepleću, sve do trenutka u kojem je postignut stabilan društveni sistem, tj. ostvarena tranzicija u održivo društvo, ili, s druge strane, proces propadanja dovede do potpunog izumiranja ljudske vrste. S obzirom na isprepletenost tih procesa glavnim zadatkom analize systemske tranzicije smatram razumijevanje i predviđanje generalnog trenda. Taj generalni trend može biti karakteriziran u većoj mjeri opadanjem ili propadanjem. Kako se ta dva procesa događaju istovremeno, zadatkom analize smatram donošenje procjene koji proces u pojedinoj historijskoj situaciji odnosi prevagu ili dominira te koji su realni historijski uvjeti koji bi omogućili jačanje procesa opadanja ili, s druge strane, jačanje procesa propadanja.

4.3. Granice rasta i socijalna organizacija poricanja i obznanjivanja

Iako je konkretna pojavnost budućih događaja, društvenih promjena i institucija koje će nastati, razviti se ili nestati nepredvidljiva, ipak možemo s određenim stupnjem vjerojatnosti predvidjeti koji se događaji i scenariji gotovo sigurno neće obistiniti. Upravo u tom razmeđu između onoga što se u “kapitalističkom realizmu” (Fisher, 2011) predstavlja i nameće kao neminovno, svijet kojem ne postoji alternativa, i onoga što zbog ekoloških ograničenja nije ostvarivo nastaje prostor za postavljanje teorije društva na tragu već spomenutog Thomasova diktuma da su “situacije koje ljudi doživljavaju stvarnima stvarne u svojim posljedicama”. Na temelju podataka o osnovnim trendovima u sustavu moguće je isključiti neke scenarije kao posve neplauzibilne. Iz toga proizlazi da za neke često zastupane i zagovarane scenarije ne postoji nikakva mogućnost da se obistine – oni o nastavljanju kapitalizma u bilo kojem obliku sličnom današnjem, o dugoročnom nastavljanju rasta na ograničenom planetu ugroženog ekosustava. To nam omogućava proučavanje onoga što se događa kada dolazi do produbljujućeg raskoraka između zamišljane budućnosti i stvarnosti koja se kreće u drugom smjeru od zamišljenog.

Mogućnost za razvoj sociologije poricanja leži u proučavanju kontradikcije – kako značenjske tako i materijalne – između onoga što većina ljudi (ili barem dominantna ideologija) očekuje i onoga što se nasuprot toga odvija, a ukazuje na trend temeljno drugačijeg smjera.

Pojmove socijalne organizacije poricanja i obznanjivanja u sociologiju uvodi Eviatar Zerubavel. U knjizi *Elephant in the Room: Silence and Denial in Everyday Life* prikazuje dinamiku poricanja i obznanjivanja kao socijalnih fenomena te razlaže načine na koje se poricanje perpetuira ili nadilazi u socijalnim procesima. Pritom naglašava kako je poricanje, premda je često i posve individualan proces, najčešće pojava strukturirana socijalnim procesima te je kao takva i sama socijalni fenomen (Zerubavel, 2006).

Koncepti su socijalno organiziranog poricanja i obznanjivanja eksplanatorno korisni i potrebni u analizi odnosa kapitalizma i ekološke krize. Socijalno organizirano poricanje granica rasta jest kao element hegemonijskog narativa ključno za legitimaciju kapitalizma. S druge strane, učinkovito razotkrivanje i obznanjivanje iznimnog rizika koji nastavak akumulacije kapitala i ekološki problemi koje ona stvara predstavljaju za čovječanstvo i sav živi svijet na Zemlji bitan je faktor u pravovremenom zaustavljanju destruktivnih procesa te pokretanju tranzicije iz kapitalizma u ekološki održiv i socijalno pravedan sustav. Socijalno organizirano poricanje ekološke neodrživosti kapitalizma moment je koji ograničava učinkovitu borbu protiv kapitalizma i, usprkos činjenicama, legitimira kapitalizam kao potencijalno ekološki održiv sustav.

Društveno organizirano poricanje odvija se na razini institucija. To uključuje države, međunarodne pregovore, korporacije, gradske uprave, ekološke organizacije, ekološke agencije, nevladine organizacije i brojne druge institucije. Premda određen broj pojedinaca može individualno prihvaćati potrebu korjenite promjene društvenog sustava, oni unutar institucija u kojima djeluju nailaze na socijalno organizirano poricanje i otpor promjenama. Ova pojava ponovno otvara pitanje Millsova “skolasticizma” iz prvog poglavlja ovog rada: ljudi djeluju kada znaju. No problem nastaje kada se znanje pojedinaca suprotstavlja onome što tvrde (odnosno poriču) institucije u kojima pojedinci

djeluju. Premda pojedinci sami za sebe ne moraju poricati, oni će sudjelovati u socijalno organiziranom poricanju ako ne pronađu uspješne načine, primjerice kolektivnim djelovanjem, da kroz institucije u kojima djeluju (ili usprkos njima) postižu učinke, tj. da sudjeluju u socijalnom organiziranju obznanjivanja poricanih činjenica. U pogledu odnosa poricanja i njemu suprotstavljenog obznanjivanja, rezultat neuspješnog pokušaja obznanjivanja od strane pojedinaca i skupina i dalje će biti institucionalno, tj. društveno poricanje – iako s ponešto izmijenjenom dinamikom, jer suzbijanje društveno organiziranog obznanjivanja zahtijeva osnaženo organiziranje poricanja (Zerubavel 2006).

Ukratko, kako bi nastavio pobjeđivati u klasnoj borbi, kapitalizam mora poricati činjenično stanje. Što je svijest o činjeničnom stanju rasprostranjenija i dublja, to dublje mora biti i poricanje, a metode nametanja kapitalističkog *zdravog razuma* postajati sve perfidnije i ekstremnije. U toj dijalektici poricanja i obznanjivanja dolazimo do orvelovskih razmjera poricanja: “rat je mir”, a održivo je neodrživo. Neodrživo u oba pogleda: kako epistemološki tako i materijalno-ekološki.

5. Ekosocijalizam i klasna borba za održivo društvo

5.1. Ekodemokratska i ekosocijalistička faza borbe za održivo društvo

Kako bismo izbjegli klimatski krah, odnosno katastrofalne klimatske promjene, takve na koje više ne bismo mogli utjecati smanjivanjem stakleničkih plinova, potrebno je “zbaciti postojeći globalni ekonomski sustav” i zamijeniti ga “globalnom ekonomskom demokracijom, radikalnom političkom demokracijom odozdo, ekosocijalističkom civilizacijom” (Smith, 2013:145).

Uslijed produbljujuće ekološke i ekonomske krize, kojima je zajednički uzrok kapitalizam, većina se stanovništva svijeta nalazi u situaciji svakodnevnog pogoršavanja uvjeta materijalne egzistencije koje “pogađa sve aspekte njihovih života”. Ekološki marksisti smatraju da možemo govoriti o nastajućem “okolišnom proletarijatu”, o “širokoj masi ljudi radničke klase koji, zbog krize svoje egzistencije, prepoznaju neraskidivu vezu između ekonomskih i ekoloških uvjeta” (Foster, 2015:13). Ekološka i ekonomska kriza konvergiraju. Okolišni je proletarijat istovremeno pogođen kako “prehrambenim krizama, izvlaštenjima poljoprivrednog zemljišta, prekidima u opskrbi električnom energijom, privatizacijom vode i pogoršanim zagađenjem”, tako i “povećanjem nejednakosti, ekonomskom stagnacijom i rastućom nezaposlenošću i podzaposlenošću” (Foster, 2015:13). Konvergiraju i “materijalne pobune” protiv sistema jer “klasna borba postaje podjednako ekološka kao i ekonomska”. Stupanj revolucionarnosti takve borbe ovisit će o tome “u kojoj će mjeri njezina snaga proizlaziti iz onih slojeva društva u kojima su životi ljudi pogođeni najvećom neizvjesnošću: radnika u zemljama Trećeg svijeta, žena iz radničke klase, potlačenih nebijelaca u zemljama jezgre imperija, autohtonog stanovništva, seljaka i poljoprivrednih radnika bezemljaša i od ljudi koji se bore za fundamentalno nove odnose spolova, rodova, obitelji i zajednica – kao i od visoko eksploatiranih i razvlaštenih radnika diljem svijeta” (Foster, 2015:13).

S obzirom na te okolnosti, Foster tvrdi da se revolucionarna borba treba odvijati u dvije faze: ekodemokratskoj i ekosocijalističkoj. U ekodemokratskoj fazi velika će većina

čovječanstva, na temelju širokog saveza zajedničkih borbi potaknutih neljudskim uvjetima života, biti primorana zahtijevati “svijet održivog ljudskog razvoja”. Uspjeh u toj fazi stvorio bi uvjete za drugu, odlučniju fazu revolucionarne borbe, ekosocijalističku. Ona bi bila “usmjerena na stvaranje društva supstancijalne jednakosti, ekološke održivosti i kolektivne demokracije” (Foster, 2015:13-14).

Ekodemokratska faza zahtijeva “stvaranje širokih saveza” i predstavlja fazu revolucionarne borbe u kojoj aktualni kontekst omogućuje borbu za konkretne “radikalne reforme” usmjerene “protiv logike kapitala”, koje pokretima koji se bore za svijet održivog ljudskog razvoja mogu biti vodilje za djelovanje i jačanje borbe u sadašnjosti. Među mjerama koje je u ovoj fazi potrebno uvesti Foster navodi “hitan plan za smanjivanje emisija ugljičnog dioksida u bogatim gospodarstvima za 8 do 10 posto godišnje; implementiranje moratorija na ekonomski rast uz radikalnu redistribuciju prihoda i bogatstva, štednju resursa, racioniranje te smanjivanje ekonomskog rasipanja; preusmjeravanje potrošnje s vojske i oružja, koji se trenutačno nazivaju 'potrošnjom za obranu', u smjeru obrane planeta”; uvođenje rastućih pristojbi koje se naplaćuju fosilnim korporacijama, a novac od tih pristojbi redistribuirao se cijelom stanovništvu; globalnu pomoć zemljama u razvoju kako bi se usmjerile prema održivom razvoju; “stvaranje alternativne energetske infrastrukture s ciljem zadržavanja unutar solarnog budžeta; zatvaranje elektrana na ugljen i zaustavljanje proizvodnje iz nekonvencionalnih izvora fosilnih goriva poput katraskih pijesaka”; “implementiranje principa okolišne pravde diljem društva i povezivanje tih principa s adaptacijom na klimatske promjene” kako bi se zaštitile sve ranjive skupine stanovništva Zemlje, te usvajanje modela klimatskih pregovora i klimatskih politika kakav je 2010. godine predložen u Sporazumu narodâ o klimatskim promjenama u bolivijskom gradu Cochabambi (Foster, 2015:14).

Stupanj “samostalne mobilizacije stanovništva” te kulturne i ekonomske promjene koje bi proizašle iz ekodemokratske faze revolucionarne borbe stvorili bi dostatan “poticaj za stvaranje društva” koje se temelji na principu “od svakoga prema sposobnostima, svakome prema potrebama”, društva koje se prema raznolikosti živog svijeta na planetu, prema sadašnjim i budućim generacijama odnosi kroz “sustav društveno-metaboličke

reprodukcije koji je rekonstituiran na komunalnijoj bazi”, u kojem društveno i ekološko planiranje polazi od “lokalnih potreba i lokalnih zajednica te se integrira sa širim političko-provedbenim entitetima odgovornima za koordinaciju i implementaciju na temelju tih potreba” (Foster, 2015:14-15).

5.2. Demokratsko planiranje u ekosocijalizmu

Michael Löwy (2006) detaljno je obrazložio potencijalni nastanak i provedbu modela demokratskog planiranja kakvo bi omogućilo nadilaženje kapitalizma i stvaranje ekosocijalističkog društva. Pri tome se djelomično oslanjao na rad koji je na temu demokratskog socijalističkog planiranja napisao marksistički politički ekonomist Ernest Mandel.

Zbog nezaustavljivog usmjerenja proizvodnih snaga kapitalizma na rast i produktivizam, Löwy smatra da je jedino rješenje za ekološku krizu radikalna preustroj tih snaga. Za uspješno provođenje revolucije i uspostavu ekosocijalizma, društva kojim upravljaju udruženi proizvođači i cjelokupna lokalna i globalna zajednica, potrebno je “demokratsko upravljanje i reorganizacija proizvodnog sistema”. Proizvodni aparat nije neutralan, isto kao što nije neutralna ni kapitalistička država. Stoga proizvodne snage treba “revolucionirati” kroz proces radikalne transformacije”. Ta se transformacija može postići isključivo “ekosocijalističkim metodama” odnosno “demokratskim planiranjem ekonomije” (Löwy, 2006:3).

Radi postizanja ekološke održivosti bit će potrebno ukinuti neke grane proizvodnje, poput nuklearnih elektrana, iskorištavanje fosilnih izvora energije, masovnog industrijskog izlova ribe i destruktivne sječe tropskih šuma, što se može ostvariti jedino pravednim demokratskim planiranjem koje otvaranjem novih radnih mjesta nadomješta izgubljena radna mjesta u tim granama industrije i omogućuje “punu i pravednu zaposlenost” (Löwy, 2006:4). U ekonomiji demokratskog planiranja proizvodnje također neće biti potrebe za golemim rasipanjem resursa kojeg do kojeg dolazi u procesu marketinga. Marketing je

“grana ‘proizvodnje’ koja ne samo da je beskorisna, već je i s ljudskog stajališta u direktnom proturječju sa stvarnim društvenim potrebama” (Löwy, 2006:14).

U Sovjetskom Savezu planiranje je bilo pod kontrolom centraliziranog birokratskog aparata, što je činilo taj način planiranja ekonomije nedemokratskim. Socijalističko planiranje treba biti demokratsko, a ne birokratsko. Isto kao što političke odluke ne bi trebalo prepuštati “maloj eliti vladajućih”, tako ni o ekonomskim pitanjima ne treba odlučivati mali broj ljudi, nego svi oni kojih se odluke o tim pitanjima tiču. Stoga je “socijalistička koncepcija planiranja ništa drugo doli radikalna demokratizacija ekonomije” (Löwy, 2006:5). Prema Löwyju, otvorenim pitanjem ostaje koje će biti mjesto i uloga tržišta, odnosno “kakav će se konkretan omjer uspostaviti između planiranja i tržišnog mehanizma”. Zaključuje da će tijekom početne uspostave novog društva “tržišta svakako zadržati značajno mjesto”, no da će s vremenom, “kako tranzicija u socijalizam bude napredovala, sve više prevladavati planiranje, nasuprot zakonima razmjenske vrijednosti” (Löwy, 2006:5).

U demokratskom će se planiranju na temelju upotrebni vrijednosti, odnosno stvarnih, “autentičnih potreba” zajednica i cijelog društva, odlučivati što će se proizvoditi, na koji način i u kojim količinama (Löwy, 2006:10). Na temelju onoga što je zaista potrebno donosit će se ekonomski plan proizvodnje koji će se mijenjati kako se budu mijenjale potrebe. Dok u kapitalističkom društvu upotrebne vrijednosti funkcioniraju “kao sredstvo – najčešće kao trik – u službi razmjenske vrijednosti i profita” na način da se pomoću njih omogućuje plasiranje razmjenskih vrijednosti na tržištu (i prodaja tih roba), taj će se odnos demokratskim planiranjem temeljito promijeniti jer će proizvodnja u novom društvu biti usmjerena na zadovoljavanje bitnih potreba, o čijoj se važnosti i stupnju prioriteta donosi zajednička odluka (Löwy, 2006:5).

Važno je istaknuti da postoje različite razine odlučivanja, ovisno o tome koji broj ljudi i geografsku razinu zahvaća pojedina odluka. Dok bi za veliku tvornicu automobila bila “potrebna odluka cijeloga društva” o tome da se ona preuredi u pogon koji će proizvoditi autobuse i tramvaje, “odluke o unutarnjoj organizaciji i funkcioniranju tvornice

demokratski bi donosili sami radnici” te tvornice (Löwy, 2006:6). Utjecaj na odluke o proizvodnji treba imati cijela lokalna zajednica, odnosno cijela zajednica na koju utječe način proizvodnje određenog proizvoda, pogotovo u slučajevima kada je proizvodnja štetna po lokalni ili regionalni okoliš, a lokalna ili regionalna zajednica s njome se ne slaže. U socijalističkom planiranju raspravljanje o opcijama mora se odvijati na svim razinama na kojima se o nekom pitanju može odlučivati, a “predstavnička demokracija mora biti upotpunjena – odnosno ispravljena – direktnom demokracijom, kojom ljudi direktno odlučuju – na lokalnoj, državnoj i, poslije, globalnoj razini – o glavnim opcijama” (Löwy, 2006:6). I dok bi se pojedine odluke o ekonomskom planiranju donosile na razini tvornice, lokalne zajednice, regije ili države, prijedlog demokratskog planiranja u prijelazu u ekোসocijalističko društvo ima za cilj postepeno uvođenje “globalnog demokratskog planiranja”, u onoj mjeri i za ona pitanja o kojima je potrebno odlučivati na razini svijeta – poput rješavanja problema globalnog zatopljenja. I na toj razini takvo planiranje predstavlja “suprotnost onome što se obično naziva ‘centralnim planiranjem’, jer ekonomske i društvene odluke ne bi donosio nikakav ‘centar’, nego bi ih demokratski donosila stanovništva kojih se one tiču” (Löwy, 2006:6).

5.3. Dvostruka transformacija i zeleni socijalizam

Mario Candeias u studiji *Zelena transformacija* (2013) detaljno obrazlaže četiri strateška projekta koji se bore za hegemonijsku prevlast u kontekstu produbljujuće “organske krize”³ neoliberalnog oblika kapitalizma. Ta su četiri projekta autoritarni neoliberalizam, zeleni kapitalizam, *Zeleni New Deal* i zeleni socijalizam. Sva su četiri načini upravljanja krizom, no samo je zeleni socijalizam način upravljanja krizom koji omogućuje transformaciju cjelokupnog društva i put za razrješavanje njegovih temeljnih kontradikcija, odnosno nadilaženje kapitalizma. Ti su projekti trenutačno empirijski prisutni kao potencijalni dominantni oblici upravljanja društvom, a Candeias predviđa da u

³ Organska kriza neoliberalizma je “dugotrajna i premještajuća”, karakterizira je “slijed naizgled nepovezanih kriza koje se pojavljuju u vrlo različitim društvenim poljima”. Prvo se manifestirala u obliku financijske krize, potom ekonomske krize i krize duga te naposljetku kao “kriza reprezentacije” i produbljena ekološka kriza (Candeias, 2013:2).

sljedećih desetak godina možemo očekivati borbu u kojoj će jedan od njih prevladati i preuzeti “hegemonijsko usmjerenje” društva. Pri toj su borbi među nekima od njih moguća preklapanja u pojedinim elementima, ovisno o tome koje društvene snage i koalicije (frakcije kapitalističke klase, slojevi stanovništva, sindikati, društveni pokreti) uspiju ostvariti prevlast i sklopiti dovoljno snažne saveze (Candeias, 2013:2-3).

Autoritarni neoliberalizam strateški je projekt koji smjera produbljivanju postojećih odnosa nejednakosti restauriranjem dosadašnjeg oblika upravljanja društvom, uz pojačanu represiju koja za njegov opstanak postaje nužnom jer je sve teže ostvariti pristanak sve siromašnijeg i obespravljenijeg stanovništva. Služeći se Gramscijevim terminima, Candeias piše da su neoliberali i dalje u poziciji ‘vodstva’ iako ne i u poziciji ‘dominacije’, jer unatoč tome što “nema naznaka intenzifikacije akumulacije ni novog društvenog konsenzusa” koji bi podržavao neoliberalni projekt, neoliberali još uvijek “proširuju svoju institucionalnu moć” (Candeias, 2013:2).

Zeleni kapitalizam pokušava pokrenuti novi ciklus akumulacije kapitala komodifikacijom prirode. On je “modernizacijski projekt koji se temelji na ‘pasivnoj revoluciji’”, što znači da teži “revolucionirati sve socijalne odnose i u tom procesu zadržati buržoasko-kapitalističku dominaciju”. Svoj legitimitet pokušava zasnovati na tvrdnji da prihvaća zahtjeve za očuvanjem prirode i otvaranjem radnih mjesta. Zeleni kapitalizam ne može razriješiti ekološku krizu jer je samo “nov način upravljanja krizom”, konsenzus elita kojem je cilj “obećanjima novih radnih mjesta” i “uključivanjem ekoloških interesa” obnoviti i povećati akumulaciju kapitala (Candeias, 2013:9-10).

Za razliku od zelenog kapitalizma, socijalno je liberalni *Zeleni New Deal* u “većem stupnju ukorijenjen u civilnom društvu” i “više usredotočen na ekološku krizu nego na prilike za ulaganje” (Candeias, 2013:11). Jedna od dimenzija tog projekta jest da državnim poticajima individualnoj proizvodnji energije iz obnovljivih izvora pokušava ozeleniti ekonomiju. Taj projekt namjerava ekološkom modernizacijom proizvodnje promicati “prilike za zapošljavanje, ekonomski razvoj i inovacije, no također i zelenije životne stilove i ekspanziju demokracije”, te stoga, prema Candeiasu, ukazuje da postoji “potencijal za

novi konsenzus i obnovljeni legitimitet kapitalizma” (Candeias, 2013:12). No nijedna varijanta *Zelenog New Deal*a ne uključuje demokratizaciju ekonomije. Transformacija kakvu on predlaže također ne uzima u obzir preraspodjelu bogatstva ni interese radnika koji bi uslijed ekološke modernizacije izgubili poslove. Zbog toga taj projekt ne može računati na široku potporu kako osiromašenih radnika i nezaposlenih razvijenog Sjevera tako ni onih globalnog Juga. U njemu se ne posvećuje dovoljno pozornosti tome da je za “snažnu (socijalno-)ekološku transformaciju” nužno “uništenje kapitala golemih razmjera”. Borba za ekološku transformaciju koja bi bila dostatna za naglo smanjivanje ispuštanja stakleničkih plinova kakvo je potrebno za sprečavanje katastrofalnih klimatskih promjena zahtijeva dovoljno snažnu koaliciju raznolikih skupina društva i pokreta koja bi se mogla odlučno suprotstaviti “najmoćnijim frakcijama kapitala: ‘fosilnim’ korporacijama, koje uključuju sve od naftnih tvrtki do tvrtki koje proizvode automobile”. Ekološka kontradikcija *Zelenog New Deal*a leži u tome što bi se namjeravano ozelenjavanje proizvodnje izjalovilo zbog Jevonsova paradoksa. Unutar kapitalističkog načina proizvodnje ušteda resursa koja bi bila ostvarena ekološkom modernizacijom proizvodnje dovela bi do veće isplativosti ulaganja, jačanja ekonomskog rasta, povećanja proizvodnje te stoga i povećane potrošnje tih resursa (Candeias, 2013:12-13).

Zeleni kapitalizam i socijalno-liberalni *Zeleni New Deal* projekti su kojima je cilj razriješiti organsku krizu neoliberalizma i ostvariti stabilniji oblik kapitalizma obnavljanjem akumulacije kapitala i legitimiteta kapitalizma. No prožeti su brojnim kontradikcijama koje ih čine nestabilnima. Moguće je da će novi dominantni oblik hegemonijskog projekta biti zeleni kapitalizam s komponentama *Zelenog New Deal*a, no isto je tako moguće i jačanje još autoritarnijeg oblika neoliberalizma od dosadašnjeg (Candeias, 2013:14). Candeias naglašava da je zato važno organizirati širok savez društvenih pokreta, savez koji bi pokretala “široka mozaička ljevica” koja se protivi neoliberalizmu i zelenom kapitalizmu te istovremeno ukazuje na kontradikcije *Zelenog New Deal*a i pronalazi načine na koje se te kontradikcije mogu razriješiti. Ta se široka mozaička ljevica bori za drugačiji oblik društva, za socijalno-ekološku transformaciju u zeleni socijalizam. Projekt zelenog socijalizma može ujediniti ekološke i radničke zahtjeve i tako stvoriti širok i snažan savez koji bi se mogao oduprijeti uspostavljanju ostalih triju

varijanti upravljanja krizom i provesti “dvostruku transformaciju” društva, takvu koja se u početku odvija unutar kapitalizma, a potom onkraj njega – izgradnjom drugačijih, kontrahegemonijskih društvenih odnosa (Candeias, 2013:4,14-15).

Zeleni socijalizam ima mogućnost izboriti se za egalitarnije i održivo društvo jer počiva na jakom zahtjevu, koji raste diljem svijeta, za demokratizacijom odlučivanja o ekonomskim pitanjima: o proizvodnji, ulaganju i preraspodjeli bogatstva te zbog toga što nudi “pravednu tranziciju”, odnosno vodi brigu o onima koji su zahvaćeni ekonomskim posljedicama socijalno-ekološke transformacije (koja cilja zaustaviti klimatske promjene i uništavanje planetarne ekosfere). Candeias tvrdi kako je “nužno povezati zeleni socijalizam sa stvarnim kontradikcijama i uvjetima – sa stvarnim društvenim snagama i pokretima koji se hvataju ukoštac s različitim problemima, uključuju u raznolike borbe i razvijaju konkretne, eksperimentalne prakse” (Candeias, 2013:15). Zeleni je socijalizam projekt “tranzicije u zeleno-socijalističku reproduktivnu ekonomiju kojoj ne treba rast”. Taj projekt objedinjuje niz aspekata transformacije društva s ciljem globalne preraspodjele i organiziranja proizvodnje za potrebe cjelokupnog globalnog društva, proizvodnje kojom društvo demokratski upravlja i koja ne podliježe tržišnoj valorizaciji i akumulaciji kapitala. Način organiziranja proizvodnje u zelenom se socijalizmu temelji na remunicipalizaciji, tj. na lokalnom i “decentraliziranom participativnom planiranju” proizvodnje. Takvo se planiranje mora primijeniti na cijeli globalni lanac proizvodnje, težeći “ekonomskoj deglobalizaciji” i relokalizaciji proizvodnje. Projekt zelenog socijalizma zagovara jačanje “ekonomije reprodukcije”, odnosno “sektora koji su obuhvaćeni širokom koncepcijom ‘reprodukcijanskog rada’ ili ‘rada brige’”, poput zdravstva, brige za starije članove društva i djecu, obrazovanja, istraživanja, prehrane i zaštite prirode. Smještanje tih aktivnosti u središte transformacije ekonomije omogućava pravedan odnos prema društvenom reproduktivnom radu i, stoga što se radi o brizi za druge, ne doprinosi ekološkoj degradaciji. Ti sektori moraju ostati pod “javnom kontrolom i ne smiju biti izloženi tržištu” (Candeias, 2013:16-18). Preduvjet za “ljevičarski i socijalistički projekt strukturalne transformacije” jest preuzimanje javne kontrole nad ulaganjima. Njih treba socijalizirati, odnosno provoditi pomoću “participativnog budžetiranja na svim razinama društva”. Takvu

promjenu treba započeti otpisivanjem svih nelegitimnih dugova i preuzimanjem javne i demokratske kontrole nad “sistemski relevantnim” bankama (Candeias, 2013:16).

Transformacija društva kroz zeleni socijalizam podrazumijeva da se na razini planeta sve promjene pravedno i egalitarno odražavaju na poboljšanje uvjeta života. Takva “pravedna tranzicija” znači da se sav gubitak radnih mjesta zbog promjene sistema proizvodnje u ekološki održiv mora nadoknaditi te da se svima moraju omogućiti stabilni i dostatni izvori primanja. Ona podrazumijeva hitnu globalnu preraspodjelu bogatstva i ubrzan kvalitativni razvoj u zemljama Juga kako bi se čim prije postigla globalna materijalna jednakost. Usmjeravanje društva prema zelenom socijalizmu moguće je ostvariti samo uz snažan, masovni i dobro organizirani otpor svih dijelova društva koji su na gubitku u svim prethodno navedenim varijantama upravljanja krizom i čiji se uvjeti života mogu unaprijediti isključivo jačanjem demokratske kontrole nad ključnim institucijama društva, nad financiranjem, investiranjem i transformacijom proizvodnje. Cilj je “radikalna demokratizacija države”, odnosno, Gramscijevim riječima, “apsorbiranje države u civilno društvo” (Candeias, 2013:20).

5.4. Globalna klimatska radna mjesta: reformistički zahtjev u kontekstu dvostruke transformacije

Reformistički zahtjev za javnim klimatskim radnim mjestima predstavlja “radikalnu reformu”, podudarnu s onima koje Foster spominje u okviru ekodemokratske faze revolucionarne borbe. Taj zahtjev može predstavljati značajan dio spomenute “dvostruke transformacije” u zeleni socijalizam, transformacije unutar kapitalističkog sistema koja stremi nadilaženju kapitalizma razrješavanjem njegovih kontradikcija i stvaranju temeljno drugačijeg društvenog sustava.

U proteklih nekoliko godina pokret za klimatska radna mjesta geografski se širi i jača. Raste broj društvenih aktera i skupina koje ga prihvataju, zagovaraju i bore se za njegovo ostvarenje, kao i broj zemalja u kojima oni djeluju. Također se povećavaju

ideološka i institucionalna dubina u koje zahtjevom zahvaćaju. Dosad se proširio u dovoljnoj mjeri da je opravdano u njemu prepoznati potencijal da postane bitna komponenta borbe za zaustavljanje klimatskih promjena i za socijalno-ekološku transformaciju u zeleni socijalizam. Zahtjev za globalnim klimatskim radnim mjestima danas zastupaju raznoliki društveni pokreti i sindikati u brojnim zemljama svijeta – u Velikoj Britaniji, Kanadi, Norveškoj, Južnoafričkoj Republici i u američkoj saveznoj državi New York. Inicijative i pokreti koji se bore za klimatska radna mjesta izračunali su da bi za smanjivanje ispuštanja svih stakleničkih plinova za 80 posto u narednih 20 godina bilo potrebno 120 milijuna novih klimatskih radnih mjesta na razini svijeta, kada bi se ona otvorila odmah i trajala najmanje 20 godina (Global Climate Jobs, 2015:5).

Zahtjev za javnim klimatskim radnim mjestima imao je svoje ishodište 2008. godine u Velikoj Britaniji, kada je skupina aktivista organizacije Kampanja protiv klimatskih promjena (Campaign against Climate Change) odlučila osnovati grupu sindikalista u sklopu te organizacije. Tijekom sljedeće godine održali su dvije dobro posjećene konferencije za britanske sindikaliste koje zabrinjavaju klimatske promjene. Na temelju tog organiziranja i povezivanja uključeni su sindikalisti odlučili spojiti dva bitna problema i naći im zajedničko rješenje. Na potrebu za sigurnošću radnih mjesta i rješavanja problema nezaposlenosti te potrebu sprječavanja katastrofalnih klimatskih promjena odlučili su odgovoriti organiziranjem snažne kampanje za milijun javnih klimatskih radnih mjesta u Velikoj Britaniji. Do 2015. godine za svoj su zahtjev prikupili aktivnu podršku osam sindikata koji djeluju na razini Velike Britanije, uključujući sindikate vatrogasaca, poštanskih radnika, javnih službenika, jedan od sindikata željezničara, Državni sindikat studenata te UNITE, najveći sindikat u Velikoj Britaniji (Global Climate Jobs, 2015:44-46).

Klimatska su radna mjesta zahtjev kojemu je cilj ubrzano zapošljavanje nezaposlenih i poboljšavanje njihove ekonomske situacije te pravovremeno i ubrzano preusmjeravanje ekonomije na smanjivanje ispuštanja stakleničkih plinova. Britanska organizacija Kampanja protiv klimatskih promjena u svojem izvještaju pod nazivom “Milijun klimatskih radnih mjesta” precizno definira što podrazumijeva pod klimatskim

radnim mjestima (Campaign against Climate Change, 2014:4-5). Klimatska se radna mjesta odnose samo na ona koja smanjuju ispuštanje stakleničkih plinova i time pridonose usporavanju klimatskih promjena, a ne na “zelena” radna mjesta, koja kao širi pojam mogu uključivati raznorodne poslove poput onih u vodoopskrbi, nacionalnim parkovima, uređenju krajolika, kontroli onečišćenja i brojne druge. Sva su ta radna mjesta nužna, no ona ne utječu direktno na smanjivanje emisija stakleničkih plinova.

Klimatska radna mjesta smanjuju glavne izvore emisija stakleničkih plinova. Najznačajniji su izvori, i oni na koje se odmah treba usmjeriti, proizvodnja električne energije, grijanje zgrada i transport. U izvještaju se zahtijeva milijun novih radnih mjesta, a ne preimenovanje već postojećih radnih mjesta umetanjem zelenih oznaka poput “održivosti”. Od vlade traže da odmah započne s otvaranjem 83000 klimatskih radnih mjesta svakog mjeseca te tako u roku od 12 mjeseci dostigne brojku od milijun. Pod klimatskim radnim mjestima podrazumijevaju ona koja otvara vlada odnosno država – dakle, javna, a ne privatna radna mjesta. Ne žele čekati da ih tržište “stvari” nekim misterioznim tržišnim procesom do 2030. godine”. Zahtijevaju osnivanje “Državne klimatske službe” (National Climate Service), institucije slične instituciji javnog zdravstva koja bi zapošljavala javne djelatnike na smanjenju ispuštanja stakleničkih plinova. Dosadašnja je vladina politika bila davanje poticaja i kredita ljudima koji žele toplinski izolirati svoje kuće i stanove. Umjesto toga zahtijevaju “renoviranje svake kuće, ulicu po ulicu”. Od vlade također zahtijevaju gradnju vjetroelektrana, obnovu i proširenje željeznice te pokretanje javnog prijevoza koji je svima pristupačan i dovoljno razgranat. “Izravno javno zapošljavanje znači sigurna, fleksibilna i trajna zaposlenja (...) Radnici koji rade na novim klimatskim radnim mjestima neće uvijek raditi iste stvari, ali će biti doškolorani kako se bude javljala potreba za obavljanjem drugačijih oblika zadataka” (Campaign against Climate Change, 2014:4-5). U novoj ekonomiji niskih stakleničkih emisija nijedan zaposlenik neće biti na gubitku, tj. radnici zaposleni na radnim mjestima koja će biti zatvorena jer štete klimi bit će doškolorani i primat će “podjednaku plaću u Državnoj klimatskoj službi” (Campaign against Climate Change, 2014:4-5).

5.5. Radikalnost reformističkog zahtjeva u ekonomski i ekološki stiješnjenom kapitalizmu

Pri objašnjavanju klasne borbe u polju sukoba za zaustavljanje klimatskih promjena, Andreas Ytterstad, najistaknutiji zagovaratelj javnih klimatskih radnih mjesta u Norveškoj, služi se Gramscijevom konceptualizacijom *zdravog razuma* i *dobrog razuma* (tal. *senso commune* i *buen senso*). Ytterstad se odlučio služiti jednom od Gramscijevih definicija *dobrog razuma*, onom prema kojoj je *dobar razum* “poimanje nužnosti koje omogućuje svjesno usmjerenje pri djelovanju”. Ytterstad kod radničke klase prepoznaje jačanje “poimanja nužnosti” o hitnom djelovanju po pitanju zaustavljanja globalnog zatopljenja. Gramsci u *Zatvorskim bilježnicama*, piše Ytterstad, “govori o *dobrom razumu* kao emergentnom, latentnom ili embrioničkom” i o tome da se *dobar razum* “može manifestirati jedino kroz masovnu akciju” (Ytterstad, 2014). U terminima koje upotrebljava Andrew Collier “istina do koje radnici dolaze je ‘racionalnost upotrebne vrijednosti’”, nasuprot “racionalnosti razmjenske vrijednosti koja prožima ne samo ekonomiju nego i sav društveni život kapitalizma” (Ytterstad, 2014). Pravovremeno zaustavljanje klimatskih promjena predstavlja *dobar razum* nasuprot *zdravog razuma* i racionalnost upotrebne vrijednosti nasuprot racionalnosti razmjenske vrijednosti koja vodi u planetarni ekološki kolaps.

Zahtjev za 120 milijuna globalnih javnih klimatskih radnih mjesta nije moguće ostvariti u kapitalizmu jer su akumulacija kapitala i sprečavanje katastrofalnih klimatskih promjena iz temelja suprotstavljeni i nepomirljivi – s jedne je strane ‘zelena’ komodifikacija s ciljem obnavljanja profitne stope i ciklusa akumulacije kapitala, a s druge težnja za zadovoljavanjem osnovnih potreba opstanka na planetu sa stabilnom klimom i očuvanim planetarnim ekosustavom.

Zahtjev za hitnim otvaranjem dovoljnog broja globalnih javnih klimatskih radnih mjesta jedini je postojeći prijedlog koji nudi realan, temeljito razrađen i dovoljno brz plan smanjivanja emisija stakleničkih plinova koje bi omogućilo izbjegavanje planetarnog ekološkog kolapsa. No kapitalistički sustav nije u poziciji udovoljiti tom zahtjevu. Kao i

mnogi drugi zahtjevi koji su naizgled mali, ipak je neostvariv unutar stiješnjenog sustava striktnih ograničenja – jer u kapitalizmu postoji hitna nužnost brzog povratka dovoljno visoke profitne stope za pokretanje novog ciklusa akumulacije kapitala. Kako zahtjev za javnim klimatskim radnim mjestima bude nailazio na otpor, s vremenom možemo očekivati da će se radikalizirati i ojačati društvenu koaliciju “široke mozaičke ljevice”. Na taj način ‘realističan’ i reformistički zahtjev može postati zahtjevom koji će radikalizirati društvene pokrete diljem svijeta i privući ih da se priklone političkoj liniji radikalnijeg dijela pokreta za klimatsku pravdu, liniji koja glasi: *system change not climate change* (promjena sistema, a ne klimatske promjene). Takav pokret široke mozaičke ljevice moći će zahtijevati temeljnu promjenu sistema – tranziciju iz sustava u kojem dominira racionalnost razmjenske vrijednosti u sustav utemeljen na racionalnosti upotrebne vrijednosti. Zahtijevat će transformaciju društva u takvo koje može ostvariti racionalan metabolički odnos s prirodom i pritom zadovoljiti sve bitne potrebe svjetskog stanovništva. Ne može biti uspješnog izbjegavanja ponora u koji nas vodi kapitalizam ako prijedlozi za taj preokret ne nude rješenja za probleme koji su ljudima bitni i koji oblikuju njihovu neposredno življenu sadašnjost, rješenja za koja se možemo već sada boriti.

Društveno organizirano poricanje i obznanjivanje, kao i borbu za ekosocijalizam nasuprot kapitalizma možemo prepoznati u aktualnim pokretima poput pokreta za globalna javna klimatska radna mjesta. Na primjeru tog pokreta vidi se snažan pokušaj da se kroz socijalno organizirano obznanjivanje i pokušaj stvaranja kontrahegemonije te jačanje i širenje *dobrog razuma* društvo socijalno-ekološkom dvostrukom transformacijom usmjeri prema uspostavljanju racionalnog metaboličkog odnosa s prirodom. Na konkretnom primjeru pokreta za klimatska radna mjesta može se pokazati upotrebljivost dosad korištenih pojmova u ovom radu: borbi za opadanje nasuprot propadanja, za društveno organizirano obznanjivanje nasuprot društveno organiziranog poricanja, za kontrahegemoniju ekosocijalističkog *dobrog razuma* nasuprot hegemonije kapitalističkog *zdravog razuma*, za racionalnost upotrebne vrijednosti nasuprot racionalnosti razmjenske vrijednosti, za zacjeljivanje metaboličkog jaza nasuprot njegova produbljanja.

6. Zaključak

Ekonomski rast, odnosno rast obujma razmjenske vrijednosti, temelj je kapitalizma, sustava koji pokreće i održava akumulacija kapitala. Ona je moguća samo uz stalno povećavanje eksploatacije rada i prirode. Nastavljanje eksploatacije produbljuje metabolički jaz i vodi u propadanje planetarnog ekološkog sustava te stoga i propadanje svjetskog društva. Zbog premašivanja planetarnih ekoloških granica nalazimo se na prekretnici između opadanja i propadanja. Ekonomski rast i akumulaciju kapitala bit će moguće nastaviti još neko vrijeme, no rizik propadanja bit će tim veći što se dulje nastave. Istovremeno će uvjeti za demokratsko usmjeravanje svjetskog društva prema održivosti, odnosno racionalnom odnosu društva s prirodom, postajati sve teži.

Svaki pokušaj obnove akumulacije kapitala i ekonomskog stabiliziranja kapitalizma vodi produbljivanju metaboličkog jaza. Iz tog razloga nije moguć takozvani 'zeleni' kapitalizam. On stremi otvoriti nove izvore akumulacije kapitala komodifikacijom dijelova prirode koji su dosad ostali nezahvaćeni logikom kapitala (kao što je primjerice kapacitet atmosfere za apsorpciju stakleničkih plinova). Iz istog je razloga bilo koja varijanta *Zelenog New Deal*a, koja bi kroz klasni kompromis i pokušaj ostvarivanja ekonomske i društvene stabilnosti kapitalizma privremeno ublažila klasni sukob, samo način odgađanja neminovnog ekološkog kolapsa. Zadržavanje u bilo kojem reformiranom i izmijenjenom obliku kapitalizma, sustavu akumulacije kapitala, nužno vodi u produbljivanje metaboličkog jaza. Stoga su jedini ciljevi takvih reformi obnova akumulacije i pokušaj legitimiranja sustava usprkos njegovoj ekološkoj neodrživosti.

S obzirom da racionalnost razmjenske vrijednosti stvara i produbljuje metabolički jaz u odnosu društva s prirodom, ta je 'racionalnost' iracionalna, destruktivna i vodi u propadanje, u klimatski kaos i planetarno barbarstvo ili "eksterminizam", jer bi kapitalizam "označio kraj ljudske povijesti" time što bi "dokrajčio ljudsku civilizaciju, pa čak i postojanje ljudi" (Foster, 2015:15-16). Takvu je racionalnost potrebno pravovremeno zamijeniti racionalnošću upotrebne vrijednosti koja omogućava zalječivanje metaboličkog jaza s prirodom i uspostavu racionalnog metaboličkog odnosa.

Opadanje protoka energije i materije kroz društveni sustav i ostvarivanje društva koje se temelji na racionalnosti upotrebne vrijednosti može biti ostvareno jedino demokratizacijom proizvodnje energije i svih sredstava za proizvodnju, odnosno nadvladavanjem kapitalizma kroz sistemsku tranziciju u egalitarno i održivo društvo. Odlučivanje o tome što ćemo proizvoditi mora biti vođeno ciljem zadovoljavanja ljudskih potreba, racionalnošću upotrebne vrijednosti, a ne ciljem akumulacije kapitala, racionalnošću razmjenske vrijednosti.

Literatura:

Antonio, R. J.; Brulle, R. J. (2011) The Unbearable Lightness of Politics: Climate Change Denial and Political Polarization. *The Sociological Quarterly* 52(2): 195-202.

Burawoy, M. (2008) Open Letter to C. Wright Mills. *Antipode*, 40(3): 365–375.

Campaign against Climate Change (2014) *One Million Climate Jobs: Tackling the Environmental and Economic Crises (Third Edition)*. London: Campaign against Climate Change.

Candeias, M. (2013) *Green Transformation: Competing Strategic Projects*. Berlin: Rosa Luxemburg Stiftung.

Chapman, I. (2013) The End of Peak Oil? Why This Topic is Still Relevant Despite Recent Denials. *Energy Policy*, 64: 93–101.

Clark, B., York, R. (2008) Rifts and Shifts: Getting to the Root of Environmental Crises. *Monthly Review*, 60(6): 13-24.

Clark, B., York, R. (2005) Carbon Metabolism: Global Capitalism, Climate Change, and the Biospheric Rift. *Theory and Society* 34: 391–428.

Clark, B., Foster, J.B. (2010) Marx's Ecology in the 21st Century. *World Review of Political Economy*, 1(1):142-56.

Cox, S. (2008) *Sick Planet: Corporate Food and Medicine*. London, Ann Arbor, MI: Pluto Press.

Fisher, M. (2011) *Kapitalistički realizam*. Zagreb: Ljevak.

Foster, J.B. (1999) Marx's Theory of Metabolic Rift: Classical Foundations for Environmental Sociology. *American Journal of Sociology*, 105(2): 366-405.

Foster, J.B. (2010) Why Ecological Revolution? *Monthly Review*, 61(8): 1-18.

Foster, J.B. (2015) The Great Capitalist Climacteric: Marxism and “System Change Not Climate Change”. *Monthly Review*, 64(7):1-18.

Foster, J.B., Clark, B. (2015) Crossing the River of Fire: The Liberal Attack on Naomi Klein and *This Changes Everything*. *Monthly Review*, 64(2):1-17.

Global Climate Jobs (2015) Global Climate Jobs. (ed.) Neale, J., Spence, T. and Ytterstad, A. (26.1.2016.) <https://globalclimatejobs.files.wordpress.com/2015/09/global-jobs-online-sept-2015-2nd-1.pdf>

- Jacques P. J., Dunlap R. E., Freeman M. (2008) The Organization of Denial: Conservative Think Tanks and Environmental Scepticism. *Environmental Politics*, (17) 349-385.
- Keffer, T (2010) Machinery and Motive Power: Energy as a Substitute for and Enhancer of Human Labor. U: Abramsky, K. (ur.) *Sparking a Worldwide Energy Revolution: Social Struggles in the Transition to a Post-Petrol World*. (str. 81-90.). AK Press.
- Löwy, M. (2006) Ecosocialism and Democratic Planning. U: Panitch, L., Leys, C. (ur.) *Socialist Register 2007: Coming to Terms with Nature*. Martin Press.
- Marx, K., Engels, F. (1998 [1848]) *Komunistički manifest*. Zagreb: Arkzin.
- Marx, K. (1974) *Kapital: Kritika političke ekonomije, Treći tom*. Beograd: Karl Marx i Friedrich Engels: Dela, Dvadeset treći tom.
- Marx, K. (1950 [1852]) *Osamnaesti brumaire Louisa Bonaparta*. Zagreb: Kultura.
- Mulligan, S. (2010) Energy, Environment and Security: Critical Links in a Post-Peak World. *Global Environmental Politics*, 10(4):79-100.
- Oreskes, N. (2004) The Scientific Consensus on Climate Change. *Science*, (306):1686.
- Smith, R. (2005) Capitalism and Collapse: Contradictions of Jared Diamond's Market Meliorist Strategy to Save the Humans. *Ecological Economics*, 55(2):294–306.
- Smith, R. (2013) Capitalism and the destruction of life on Earth: Six theses on saving the humans. *Real World Economics Review*, (64):125-151.
- Steffen, Will, et al. (2015) Planetary Boundaries: Guiding Human Development on a Changing Planet. *Science* (347):6223.
- Turner, G.M. (2012) On the Cusp of Global Collapse? Updated Comparison of the *Limits to Growth* with Historical Data. *GAIA* 22(2):116-124.
- Ytterstad, A. (2014) Good Sense on Global Warming. *International Socialism*. (26.1.2016.) <http://isj.org.uk/good-sense-on-global-warming/>
- Zerubavel, E. (2006) *The Elephant in The Room: Silence and Denial in Everyday Life*. Oxford, New York: Oxford University Press.